

Барыш Ферхат

ШАЙЛОО ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЖАКШЫРТУУДАГЫ АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕР

Барыш Ферхат

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ВЫБОРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Barysh Ferhat

THE SOME ISSUES IN THE IMPROVEMENT ELECTION TECHNOLOGIES

УДК: 317.512.1(575.2)

Макалада шайлоо системасы, шайлоо компанияларындагы заманбап саясий технологиялардын колдонулуштагы көйгөйлүү суроолор каралды. Мамлекеттердин шайлоо системасында заманбап өзгөрүүлөрдүн болуп турушу коомдук өнүгүүнүн жаңы шарттары менен ырасталат. Кыргызстан өзүнүн көз карандысыз мамлекет экендигин жарыялагандан баштап улам мурунку шайлоо компанияларында кездешкен мүчүлүштүктөрдү жоюу үчүн шайлоо системасына бир катар өзгөртүүлөр киргизилген жана алар мыйзамдык негизде бекемделген. Өнүккөн чет өлкөлөрдүн тажрыйбасынан алынган техникалык технологияларды ишке киргизүүнүн жүрүшүндөгү артыкчылыктар, Кыргызстанда шайлоолорду өткөрүүнүн эффективдүүлүгүн арттыруу менен катар бир кыйла проблемалардын бар экендигин дагы айгинеледи. Кыргызстандагы шайлоо компаниясын өткөрүү технологиясы чет өлкөдөгү шайлоо компаниясын өткөрүүдөгү тажрыйбалар менен салыштырылып анализ кылынды. Макаладагы шайлоо системасын жакшыртуудагы заманбап технологиялардын киргизилишиндеги артыкчылыктарга баа берилди.

Негизги сөздөр: шайлоо, технология, система, заманбап, эл аралык, мыйзам, демократия.

В статье рассматриваются вопросы избирательной системы, использования современных политических технологий в избирательных кампаниях. Существование современных изменений в избирательной системе государств подтверждается новыми условиями общественного развития. С момента провозглашения независимости Кыргызстана в избирательную систему был внесен ряд изменений, направленных на устранение недостатков предыдущих избирательных кампаний, которые были закреплены в законе. Преимущества внедрения технических технологий из опыта развитых стран, наряду с повышением эффективности выборов в Кыргызстане, также показывают, что существуют значительные проблемы. Был проведен сравнительный анализ технологии проведения избирательной компании в Кыргызстане с опытом зарубежных стран. В статье оцениваются преимущества внедрения современных технологий для совершенствования избирательной системы.

Ключевые слова: выборы, технологии, системы, современное, международное, закон, демократия.

The article deals with the problems of the electoral system, the use of modern political technologies in election campaigns. The existence of modern changes in the electoral system of states is confirmed by the new conditions of social development. Since the proclamation of Kyrgyzstan's independence, a number of changes have been made to the electoral system aimed at eliminating the shortcomings of previous election campaigns, which were enshrined in the law. The advantages of introducing technical technologies from the experience of developed countries, along with increasing

the efficiency of elections in Kyrgyzstan, also show that there are significant problems. A comparative analysis of the technology of conducting an election campaign in Kyrgyzstan with the experience of foreign countries was carried out. The article assesses the advantages of introducing modern technologies to improve the electoral system.

Key words: elections, technologies, systems, modern, international, law, democracy.

Шайлоо компанияларынын жүрүшү көп кырдуу, татаал проблемалардын бири. Ар бир өлкөнүн коомдук түзүлүшү, саясий элитанын туруктуулугу, коомдун, техниканын өнүгүшү менен шартталган саясий, техникалык технологиялар шайлоо компанияларынын жүрүшүнө таасирин тийгизип келген жана тийгизмекчи. Шайлоо компаниясынын жүрүшүндөгү заманбап технологияларды колдонууда, шайлоочу менен кандидаттын ортосундагы ишенимди камсыз кыла турган мыйзамдын шарттары бузулбай таза сакталышы керектиги туралуу ар шайлоонун башталышында айтылып келгендигине карабастан, Кыргызстанда шайлоолордун жыйынтыгынан кийин элдин, жарандык коомдун нараазычылыктары айтылып, өлкөнүн саясий туруксуздугуна алып келген саясий конфликтердин чыгуусуна себеп болууда.

Шайлоо мамлекеттин саясий системасын аныктоочу саясий институт [1; 10-12-бб.]. Демократиялык укуктук мамлекеттин негизги милдеттеринин бири болуп эркин демократиялык шайлоону камсыздоо эсептелет. Кыргызстандын коомун жана саясий уюмдарын бийликке алып бара турган жол шайлоо. Ал эми таза шайлоо гана гүлдөп-өнүккөн, күчтүү Кыргызстанды курууга, мамлекетте акыйкат, элдин, мамлекеттин кызыкчылыгын жактаган саясий системанын түптөлүшүнө негиз болуп бере алат. Ошондуктан, Республикада шайлоо мыйзамдарын өзгөртүү процессине өзгөртүүлөрдү киргизүү уланып келе жатат.

Кыргызстан өзүнчө көз карандысыз, демократиялык негиздеги, укуктук мамлекет болгондон баштап бир нече шайлоолорду өткөрдү. Ар бир өткөрүлгөн шайлоолор (Президенти, Жогорку Кеңештин депутаттарын, жергиликтүү кеңештин депутаттарын шайлоо) коомчулук, көз карандысыз, чет өлкөлүк байкоочулар, саясий серепчилер, саясатчылар тарабынан бааланган [7;8;9]. Өлкөдөгү шайлоо системасы

мурунку шайлоолордо 2010-жылы кабыл алынган Конституция, 2011-жылы кабыл алынган Президенттик жана Парламенттик шайлоолор жөнүндөгү конституциялык мыйзам жана 2011-жылы кабыл алынган Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча Борбордук шайлоо комиссиясы жөнүндө мыйзам менен жөнгө салынган. Шайлоолор жөнүндөгү мыйзамга 2015-жылдын апрелинде өзгөртүүлөр киргизилип, ал шайлоочулардын милдеттүү түрдө биометрикалык каттоодон өтүүсү, бюллетендерди эсептөөдө сканерди колдонуу, шайлоого байланышкан талаштарды жөнгө салуу, шайлоо депозиттерин жогорулатуу, үгүттөө өнөктүгүнө каражат жыйноо жана чыгашаларды чектөө тууралуу жоболор менен толукталган. Жобонун 16-беренесине ылайык биометрикалык каттоо тууралуу конституциялык талаштар четке кагылган [2]. Башкача айтканда, Жогорку Соттун Конституциялык Палатасы 14-сентябрда Биометрикалык каттоо жөнүндө мыйзамдын жана 23-сентябрда Шайлоолор жөнүндө мыйзамдын шайлоочулардын тизмесине киргизүүдө биометрикалык каттоодон өтүү талабын Конституцияга ылайыктыгын ырастады.

2017-жылдын 15-октябрында өткөн президенттик шайлоодо шайлоо участкаларынын жабылышында «Жарандык платформа» коомдук фондусунун байкоочулары байкоо жүргүзгөн шаарлардын ичинен эң көп укук бузуулар катталган шаарлардын катарына Бишкек, Жалал-Абад, Талас, Ош, Токмок жана Кара-Суу шаарылары кирген. Эксперттер бул шаарлардагы шайлоо учурундагы укук бузуу фактылары шайлоо участкаларынын көптүгү жана калктын жыш жайгашкандыгы менен байланыштуу [11] деп эсептешет.

Мурунку өткөрүлгөн шайлоолордогу жетишилген жактар менен бирге кемчиликтерди эске алуу менен шайлоо системасын реформалоо боюнча сунуштардын негизинде шайлоо мыйзамдарына өзгөртүүлөрдү киргизүү үчүн «2018-2020-жж. Кыргыз Республикасынын шайлоолор жөнүндө мыйзамдарын өркүндөтүүнүн стратегиясы» 2018-ж. июнунда кабыл алынып, 3-августунда Кыргыз Республикасын Туруктуу өнүктүрүү боюнча улуттук кеңештин VII жыйынында жактырылган. Бул Стратегия курамына ЖК депутаттары, Жарандык коомдун өкүлдөрү, өкмөттүк эмес уюмдардын өкүлдөрү, коомдук ишмерлер, юристтер ж.б. кирген жумушчу тобу тарабынан түзүлгөн.

БШКнын Кыргызстандагы шайлоо мыйзамдарын жакшыртуу долбоору жер-жерлерде талкуудан өткөн. 2019-жылы 11-майда Бишкекте өткөн коомдук талкууга президенттик аппараттын, ЖК депутаттарынын, эл аралык уюмдардын өкүлдөрүнүн, саясатчылар менен жарандык активисттердин катышкан. Анда өткөн шайлоолордун жүрүшүндөгү кемчиликтер, БШКга сын-пикирлер арбын айтылды. 2015-жылдарга парламенттик, 2017-жылы өткөн президенттик

шайлоодогу негизги кемчиликтерди белгилешкен. Алардын катарында шайлоочулардын тизмесине, талапкерлердин тизмесин түзүүгө, эмгек мигранттарынын добуш берүү укуктарына, добуш сатып алууга, административдик ресурсту пайдаланууга байланышкан маселелер көтөрүлгөн.

Долбоордо президенттикке, Жогорку Кеңеш жана жергиликтүү кеңештин талапкерлерине жаңы талаптар коюлду. Анда жергиликтүү кеңешке шайлоого катыша турган адамдын орто же орто кесиптик, парламент менен президенттикке талапкер адамдын жогорку билими болушу шарт. Ошондой эле кайсы деңгээлде талапкер болбосун кош жарандуулугун жашыргандан кийин аныкталса, ал үчүн жоопкерчиликке тартылат. Мындан тышкары оор кылмыш менен соттолгондордун соттуулугу жоюлгандан 10-15 жылдан кийин гана шайлоого талапкер болуп катыша алат. Долбоордо партиялар арасында тең укуктуулукту, таза атаандаштыкты камсыздоо үчүн шайлоолордо финансылык чектөөлөр кирген.

Айрым саясий партиялардын лидерлери партиялык тизме менен шайлоо системасына өтүү, өлкөнүн саясий туруктуулугуна жана өнүгүшүнө шарт түзөт дешсе, айрымдары мындай сунушка мамлекет даяр эмес деген көз карашта. Көптөгөн партиялардын программасында пропорционалдык системага толук өтүп, Кыргызстан парламенттик мамлекет болуш керек деп жазылган.

Кандидаттардын партиялык тизмеси боюнча орчунду проблемалардын бири бул саясий лидерлердин саясий партиялага мүчөлүгүнүн туруксуздугу. Азыркы кырдаал боюнча анализ кылсак, “саясий элитанын” көпчүлүгүнүн партиялардын жетекчилеринин “бизнесинен” улам саясий партиялардын мүчөлөрүнүн туруктуулугу жок. Алар ар шайлоодо бөлөк партиянын тизмеси менен ЖК депутаттыкка көрсөтүлүүдө. Мындай көрүнүштөр жергиликтүү кеңештерге шайлоолордо дагы байкалат. Бул проблеманы чечүү үчүн кандидаттардын партияга туруктуулугу боюнча мыйзамдын керектигин белгилөөдө. Ошондой эле, партиялык тизме менен өтүүчү шайлоодо шайлануу укугуна аз гана адамдар, саясий партиянын мүчөлөрү гана ээ болуп, элдин калың катмары саясий укуктарынан ажыратылган. Албетте, бул конституциялык түзүлүштүн демократиялык принцибин бузат [5].

Мурунку шайлоолордун жүрүшүндө шайлоо укуктарынан бир катар жарандар ажырап калышкан. Алардын бири *биометриялык каттоодон* учурунда өтпөй калгандыктарына байланыштуу болгон. Шайлоочулардын тизмеси боюнча эң негизги өксүктөрдүн бири актуалдуу жана актуалдуу эместигинде. Актуалдуу эмес тизмелерге дүйнөдөн кайткандардын такталбай киргизилиши, аты-жөнү, жашаган дареги

ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА, № 2, 2021

өзгөргөн шайлоочулардын тизмесиндеги баш-аламандыктар. Шайлоолордун жүрүшүндөгү «даректик башаламандыктын» келип чыгышына ШК билдиргендей көчөлөрдүн аттарынын, үй номерлеринин өзгөрүшү себеп болуп, ал даректер такталбай калган же такыр эле тизмеде жок. Бул шайлоонун жүрүшүндө дагы бир чоң проблеманын, жарандардын шайлоо укуктарынын тепселенишине алып келген.

Шайлоо укуктары бузулгандардын катарында ден-соолугуна байланыштуу мүмкүнчүлүктөрү чектелген, Кыргызстандан тышкары жашашкан же шайлоо учурунда чет өлкөлөрдө болушкан жарандар. Алардын катарына кылмышка катышуусу аныктала элек атайын жайлардагы жарандар дагы кирет.

Шайлоочулардын тизмесине байланышкан мүчүлүштүктөр шайлоонун жыйынтыгын чыгарууда эки чоң көйгөйдүү жаралуусуна негиз түзөт. Шайлоочулардын жалпы санын жазалма өсүшүнө, натыйжада шайлоого катышуучулардын жалпы % чыгарууда, о.э. жарандардын добуш берүү укуктарына терс таасирин тийгизүүдө. Анткени шайлоо тизмесине ылайык шайлоо бюллетендеринин саны дагы ашыкча чыгарылат. Бул эң жөнөкөй эле мамлекет тарабынан ысрапталган ашыкча чыгым жана ашыкча бюллетендерди шайлоо урналарына салууга мүмкүндүк берет. Эгемендикти алгандан берики шайлоо системасындагы бул көрүнүш ар бир шайлоонун жүрүшүндө көтөрүлүп келет.

Шайлоочулардын ашыкча тизмесине байланышкан кырдаал серепчилердин пикири боюнча баарына пайдалуу: бийликке (административдик ресурсту колдонуу менен алар тизмени өз кызыкчылыгына пайдаланып, бюллетендерди каалашынча таштай алышкан); шайлоонун оппозициялык катышуучуларына (саясий партияларга, талапкерлерге жана алардын байкоочуларына, алар шайлоочулардын тизмесиндеги бурмалоолорду көрсөтө алмак); Демократиялык институттар жана адам укуктары боюнча бюродон, ЕККУдан шайлоого көз салган байкоочуларга пайдалуу болду – буларга тизмеге байланышкан маселелер шайлоонун таза жана ачык-айкын өтпөгөнүн ырастган эң көп колдонулган дооматка айланган.

Кыргызстандын шайлоо системасына байланышкан мыйзамдарында эркин жана атаандаш мүнөздөгү шайлоону өткөрүү саясий атаандаштыкты күчөтүүгө алып келээри белгиленген. Бул улам кийинки шайлоонун ачык-айкын өтүүсүнө кепилдик берүү менен, ММК белгиленип, байкоочулар тарабынан сынга алынган көнүмүш адатка айландырылган административдик ресурсту жана ыппас технологияларды аныктап чыгууга жарадам берет.

Кыргыз Республикасында 1991-жылдан тартып бүгүнкү күнгө чейинки шайлоо кампанияларынан

кийин спецификалуу саясий кырдаал түзүлдү. Көптөгөн топтордо шайлоо институтунан, иштеп жаткан саясий партиялардан жана алардын жетекчилеринен көңүл калуу байкалат. Ошентсе да бийлик коомду жана мамлекетти дестабилдештирүүчү таасирден сактоого тийиш болгон саясий өнүгүүнүн, саясий катышуунун жана институционалдаштыруунун деңгээлин жогорулатууга багытталган чараларды көрүп келди жана көрүп жатат. Шайлоо процессине байланышкан мыйзамдык база бири-бирин толуктап турушу зарыл. Кыргызстанда шайлоо системасына байланышкан бир катар зарыл Жоболор, мыйзамдар иштелип чыккан. Бирок, аларда шайлоо процессине байланышкан айрым жагдайлар боюнча карама-каршылыктарга жол берилген же толук иштелип чыккан эмес [4].

Демократиялык максаттарга жетүүгө багытталган иштиктүү коомдук саясат натыйжалуу саясий технологияларды колдонгон шартта гана шайлоодо жеңишке жетиши мүмкүн. Албетте, бул жерде шайлоочулар менен түздөн-түз жүргүзүлгөн ишти бөлүп көрсөтүү керек, ал коомдогу саясий туруктуулукту бекемдөөнүн негизги ресурсу болуп саналат. Чет элдик жана ата-мекендик тажрыйба көрсөткөндөй, талапкер жана анын командасы тарабынан шайлоочуларга тикеден-тике үгүт иштерин жүргүзүү жеке пикир алышуу аркылуу ишке ашырылып, кыйла натыйжалуу болот. Батыштын шайлоо технологияларынын негизинде түздөн-түз үгүт жүргүзүү турат, анын ыкмалары менен каражаттары ондогон жылдар ичинде калыптанган. Көрүнүп тургандай, Батышта шайлоо кампаниялары күчтүү жана сындан өткөн партиялык машиналардын ишине негизделген. Аларды пайдалануу керектүү талапкерлердин жеңишин камсыз кылып, коомдогу саясий туруктуулукту сактоого натыйжалуу түрдө өбөлгө түзөт.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://ud.gov.kg/index.php/kg/uyumdar-kp/2-uncategorised/105-konstitutsiya-kyrgyzskoj-respubliki-2> – Загл.с экраны.
2. Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө Мыйзамы [Эл. ресурс]. – Режим доступа: https://shailoo.gov.kg/kg/konstitucionnye-zakony-kr/konstitucionnye-zakony-kr/O_vyborah_Pr-1913/ – Загл.с экраны.
3. 2018-2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын шайлоолор жөнүндө мыйзамдарын өркүндөтүүнүн Стратегиясы. [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <https://shailoo.gov.kg/media/anar-bek/2019/06/06/chgeya.pdf> – Загл.с экраны.
4. Бейшембек кызы А. Особенности и проблем квалификации преступлений, совершаемых в сфере избирательных прав. / «Научные исследования в Кыргызской Республике» ВАК КР. – Вып. №1, 2020., 12-21 с. [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://journal.vak.kg/wp-content/uploads/2020/11/Beyshe-mbek-kyzy-Asema-12-21.pdf> – Загл.с экраны.

ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА, № 2, 2021

5. Борубашев Б.И. Кыргызстандагы социалдык революциянын көйгөйлөрү [Текст] / И.Б.Борубашев // Вестник КГУ им. И.Арабаева. Специальный выпуск 2014. - С.54-61.
6. Иманкулов А.А. Избирательное право граждан Кыргызской Республики [Текст] /А.А.Иманкулов // Образование. Наука. Научные кадры. 2019.№4. - С.79-82.
7. Кыргыз Республикасы. Президенттик шайлоо. 30-октябрь 2011-ж. ЕККУ/ДИАУБ Шайлоолорду байкоо миссиясы Жыйынтыктоочу Отчет. – Варшава, 10-январь. 2012-ж. [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/0/87048.pdf> – Загл.с экрана.
8. Шайлоолорду байкоо боюнча Эл аралык Миссия. Кыргыз Республикасы. Парламенттик шайлоо, 4-октябрь 2015-ж. [Эл.ресурс]. - Режим доступа: <https://www.oscepa.org/documents/all-documents/election-observation/election-observation-statements/kyrgyzstan/statements-14/3092-2015-parliamentary-kg-1/file> - Загл.с экрана.
9. Кыргыз Республикасы. Президенттик шайлоо 2017-жылдын 15-октябры. ЕККУ/ДИАУБ шайлоого байкоо жүргүзүү миссиясынын жыйынтыктоочу отчету.– Варшава. 8-март, 2018. [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/4/375124.pdf> – Загл.с экрана.
10. Эсенбаев А.Э. Институт выборов в условиях трансформации политической системы в Кыргызстане. / Автореферат диссертации на соиск. уч. ст. к.полит.н. - М. 2009. - С.25.
11. 2017-жылы болуп өткөн президенттик шайлоодо көз карандысыз байкоонун жыйынтыктары боюнча Отчет [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://platforma.kg/ky/our-priorities/election/otchet-po-rezultatam-nezavisimogo-na/> – Загл.с экр.
12. Азиз Канатбек, Кадырова Ч.А. Кыргыз Республикасынын президентин шайлоо: тажрыйба жана келечек. / Известия ВУЗов Кыргызстана. 2018. №. 11. С. 145-148.